

УДК 94:[340.134:331] (477)

*Добрянська І. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ В УКРАЇНІ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У статті досліджуються особливості становлення і розвитку законодавства про працю в Україні за часів Української Центральної Ради. Зроблено короткий огляд державних органів по регулюванню трудових відносин.

***Ключові слова:** законодавство про працю, “фабричне” законодавство, Українська Центральна Рада, М. Грушевський, Народне Міністерство праці, робітники.*

Розбудова незалежної, демократичної, правової української держави є не можливою без належного здійснення основних соціально-економічних прав людини, таких як право на працю, право на страйк, право на відпочинок (ст.ст. 43, 44, 45 Конституції України). Сучасне національне законодавство про працю далеке від досконалості і є по суті еkleктикою правових норм, прийнятих за різних історичних та економічних умов, певна частина яких відповідає потребам ринкової економіки, а інша – застаріла і не може адекватно регулювати виробничі відносини між працівниками і роботодавцями [6, с. 1].

Для глибокого усвідомлення і ефективного вирішення завдань, щодо регулювання трудових відносин у нашій державі, для створення нового трудового законодавства, яке відповідало б міжнародним і європейським стандартам та реаліям сучасної Української держави, виникла гостра потреба у вивченні, дослідженні й творчому переосмисленні всього кращого, набутого у цій сфері в її минулому розвитку.

Важливим і повчальним є вивчення та узагальнення досвіду розробки і застосування законодавства про працю й діяльності органів щодо регулювання трудових відносин у 1917–1921 рр. в Україні, і у першу чергу, у добу Української Центральної Ради. Цей період багато в чому нагадує сучасні реалії в нашій країні. Чимало проблем становлення, розвитку і застосування трудового права тих часів не тільки не втратили актуальності, а й набули певної гостроти і потребують нагального розв’язання у нових реаліях [8, с. 3].

Варто зазначити, що окремі аспекти досліджуваної проблеми названого періоду були предметом вивчення окремих вітчизняних правників і істориків, таких як: Ю. Шемшученко, О. Копиленко, Б. Андрусишин, В. Кульчицький, В. Рум’янцев, Б. Тищик, І. Усенко, В. Капелюшний, П. Гай-Нижник, В. Горак, Р. Пиріг, В. Верстюк, О. Реєнт, А. Рогожин, Ю. Терещенко, О. Олійник, О. Кульбашна та ін.

Метою статті є висвітлення основних особливостей формування і розвитку законодавства про працю в Україні доби Української Центральної Ради (4 (17) березня 1917 – 28 квітня 1918 р.).

Вітчизняне трудове законодавство формувалось не на пустому місці. Воно базувалось на досвіді провідних країн світу та царської Росії.

В Російській імперії, до складу якої з кінця XVIII ст. входила переважна частина

українських земель, перші законодавчі акти з трудового права з'являються значно пізніше у порівнянні з провідними європейськими державами: Великобританією, Німеччиною, Францією та ін. Це пояснюється тим, що царська Росія в промисловому відношенні значно відставала від провідних країн того часу. Робітничий рух в ній теж розпочався пізніше. Зазначимо, що його центрами поряд з російськими губерніями стають і українські: Катеринославська, Київська, Херсонська, Харківська та інші. В українських робітників швидко зростає рівень політичної свідомості. Вже у 1875 р. в Одесі виникає перша в Російській імперії його політична організація – Південноросійський робітничий союз, який мав свої відділення в Харкові, Ростові-на-Дону та інших містах. Головні вимоги українських робітників були такі ж як в інших країнах світу того часу: боротьба за покращення умов праці і життя, підвищення заробітної платні, зменшення робочого дня. Однак робітникам Російської імперії довелось вести свою боротьбу в надзвичайно тяжких умовах. Царський уряд в конфліктах між робітниками і підприємцями на початковому етапі захищав інтереси тільки останніх. Проти робітників велась справжня війна з використанням всього величезного державного апарату, включаючи жандармерію, поліцію, а в деяких випадках і армію. Тому перші законодавчі акти з трудового права в Росії, що склали “фабричне” законодавство, були викликані, і тут можна погодитись з думкою відомого спеціаліста вітчизняного права М. Александрова, масовою страйковою боротьбою російського робітничого класу. Прийняті царським урядом в різний час “фабричні” закони були включені в “Статут про промисловість”. Він входив у другу частину XI тому “Свода Законов Российской империи”. У 1913 р. “фабричні” закони були виділені з “Статуту промисловості” в особливий “Статут про промислову працю” включений в той же XI том “Свода законів” [7, с. 36]. Зазначені статuti містили майже всі основні інститути і правові поняття, на основі яких згодом сформувалась галузь радянського трудового права [4, с. 83].

Для нагляду за дотриманням фабричного законодавства був створений спеціальний державний орган – фабрична інспекція. Але вона була наділена досить обмеженими відповідними правами.

Перша світова війна, що розпочалася у 1914 р., значно погіршила становище робітників Росії і особливо в Україні, оскільки остання стає ареною широких бойових дій. Швидко зростає чисельність біженців, людей, що втратили все. В містах у зв'язку з цим зростає безробіття. Царський уряд, захищаючи інтереси власників промислових підприємств, ліквідував навіть ті нужденні поступки, які він був вимушений зробити під тиском боротьби робітництва.

Користуючись військовим станом, царський уряд законом від 9 березня 1915 р. відмінив закон від 7 червня 1882 р. про заборону праці дітей до 14 років. Все це викликало широке незадоволення робітників, які з 1915 р. розпочинають знову страйкувати. Причому ця страйкова боротьба наростає з кожним місяцем. Тільки в Україні в цей час відбулось близько 1000 страйків [9, с. 18]. Вона починає впливати на всі верстви й прошарки країни. В Росії швидко йде поглиблення всіх суперечностей суспільного розвитку, загострення революційних тенденцій, які в лютому 1917 р. привели до усунення від влади останнього російського імператора Миколи II і перемоги в країні буржуазно-демократичної революції.

Під тиском робітників Тимчасовий уряд, що був утворений після Лютневої

революції, вимушений був прийняти кілька постанов в галузі регулювання умов праці і найму. Серед них найбільш важливими були: “Про примирюючі установи”, “Про впровадження положення про біржі праці” (серпень 1917 р.), трохи раніше був виданий декрет “Про робітничі комітети на промислових підприємствах” (23 квітня 1917 р.) [7, с. 39].

Утворена в березні 1917 р. Українська Центральна Рада на чолі з М. Грушевським поступово здобуваючи підтримку і авторитет серед широких верств населення України, в перші місяці після повалення самодержавства самостійної соціально-економічної політики, в тому числі в галузі трудових відносин, не вела. Цими питаннями займалися місцеві органи Тимчасового уряду – комісаріати Міністерства праці.

Така її позиція пояснюється тим, що Центральна Рада була зв’язана угодами з Тимчасовим урядом про утримання органів влади в Україні від вирішення нагальних питань соціально-економічного устрою аж до Установчих Зборів [2, с. 35]. Тому національні політичні сили на перше місце ставили найболючіші для пригнобленого народу вимоги: визнання національної території, децентралізація системи управління з передачею місцевої влади до рук національних сил, національна школа, суд тощо. Практично аж до прийняття III Універсалу боротьба Центральної Ради з російським Тимчасовим урядом, відбувалась в площині закріплення конституційно-правового становища і не поширювалась на соціально-економічні і трудові відносини. Віддавши на відкуп Тимчасовому уряду розв’язання важливих соціально-економічних проблем, Центральна Рада на першому етапі революції втратила вагомий важелі впливу на робітництво, де значний вплив мали більшовицькі організації, а також Ради робітничих депутатів та профспілки [1].

Українська Центральна Рада змушена була визначитись у своїй законодавчій соціально-економічній базі. 25 листопада 1917 р. вона залишила чинними всі закони Російської імперії, які діяли на території України до 15 жовтня 1917 р., аж до створення власних правових документів. Отже, поряд з іншими, в УНР залишився чинним закон Тимчасового Уряду від 22 червня 1917 р. “Про розпорядок розвитку й прикладення діючих законів про охорону праці” та ін. В УНР залишалися недоторканими і призначені Тимчасовим урядом комісари, які перейшли на службу до Центральної Ради [3, с. 79].

З проголошенням УНР, Україна отримала таку важливу ознаку державності, як право видавати закони, які ставали обов’язковими для всього населення, що постійно чи тимчасово проживало на території держави. Тому в уряді та в органах праці УНР хоч і повільно, але велася робота по розробці трудового законодавства. Так, 28 листопада 1917 р. було ухвалено закон “Про робітничі комітети” [7, с. 40]. На початку 1918 р. урядом Центральної Ради було видано цілий ряд нових законів у галузі трудових відносин, зокрема, “Про фабрично-заводські комітети”, “Про примирюючі камери”, “Про зміну Положення про забезпечення робітників на випадок хвороби”, “Про біржі праці” та “Про місцеві комісаріати праці” [5, с. 77-80].

В роботі знаходився ще цілий ряд законопроектів, які мали охопити весь спектр трудових відносин. Серед них: “Про страйки”, “Про страхування від безробіття”, “Про профспілки”, “Про промислові суди”, “Про трудові договори” та ін.

Аналіз законодавчої діяльності Центральної Ради в галузі трудових відносин

показує, що вона прагнула проводити соціально-економічні перетворення в інтересах більшості народу України, ставила за мету створити таке робітниче законодавство, яке б застерігало суспільство від соціальних потрясінь і конфронтації. Тобто, ідеї класової боротьби і конфронтації протиставлялись альтернатива реформізму і соціального партнерства через вдосконалення законодавства.

Законодавчим шляхом Центральна Рада намагалась вирішити й інші питання робітничої політики. Серед найвагоміших соціальних, які торкалися всіх трудящих, стояли питання про 8-годинний робочий день, пенсійне забезпечення, ліквідацію безробіття тощо.

25 (ст.ст.) січня 1918 р. Мала Рада поспішно прийняла закон про 8-годинний робочий день, опублікований вже під час перебування уряду в Житомирі. Закон поширювався на всі підприємства, що користувалися найманою працею незалежно від його розміру та від того, кому воно належить [7, с. 40] [2, с. 47]. Це був, безумовно, найбільш радикальний закон, що стосувався найбільш широких верств працівників. Але він став і останнім в цьому ряді.

За період свого існування Українська Центральна Рада заклала фундамент і почала розбудовувати державні виконавчі органи влади, які займалися регулюванням трудових відносин разом з профспілками та започаткували процес соціального партнерства. Новим було в розвитку трудових відносин, і, до речі, вперше у світі, створення спочатку Тимчасовим урядом, а потім Українською Центральною Радою спеціальних органів по впровадженню законодавства про працю в життя. Такими органами стали відділи праці та комісаріати праці. Координували та спрямовували їх діяльність у масштабах республіки Міністерства праці.

У своїй діяльності по регулюванню трудових відносин та впровадженню законодавства про працю органи праці спирались на допомогу інших органів влади. Але особливе значення мала їх співпраця з організаціями трудящих, створених для захисту їх інтересів і, в першу чергу, з професійними спілками. Тому в регулюванні трудових відносин швидко зростає роль найбільш масових організацій трудящих – професійних спілок. Співробітництво органів праці з профспілками було спрямоване на покращення умов праці та життя, воно все більше зміцнювалось, збагачувався зміст, методи й форми цієї роботи. Найбільш поширеними й дієвими формами такого співробітництва було створення спільних координуючих установ, взаємне представництво та інформування про свою роботу, її результати. В кінцевому підсумку це підвищувало ефективність роботи як державних органів по регулюванню трудових відносин, так і діяльності профспілок по захисту інтересів трудящих.

Українською Центральною Радою також були започатковані спроби створення органів примирення з метою вирішення трудових конфліктів між роботодавцями та найманими працівниками. В програмній декларації Генерального Секретаріату, оприлюдненій 12 жовтня 1917 р. на засіданні Малої Ради, оголошувалося, що Секретарство праці (згодом переіменованому в Народне Міністерство праці), “спираючись на підтримку робітничих організацій, буде обороняти інтереси господарського розвитку в цілісності намагаючись закріпити вплив примирних інституцій і допомагаючи установляти колективні умови” і зобов’язувалося докласти всіх зусиль до того, “щоб як найпевніше упорядкувати трудові відносини на Україні” [10, арк. 11-12]. До органів примирення належали комісаріати праці Тимчасового

уряду, примирюючі камери, третейські суди, профспілки, відділи праці рад робітничих депутатів. Паралельно діяли робітничі групи Військово-промислового комітету і Центральної Ради фабрично-заводських комітетів. Всі згадані організації однаково бралися за розбір конфліктів без особливого плану і порядку [2, с. 38].

Висновки. Трудове законодавство виникає в Україні після Лютневої революції. Великий вклад в його розвиток внесла Українська Центральна Рада. При розробці українського законодавства про працю активно використовувались досягнення в розвитку трудового права провідних у промисловому відношенні країн світу та дореволюційної Росії.

Проте нерішучість і непослідовність Української Центральної Ради в здійсненні, в першу чергу, робітничої політики, малоефективність виконавчої вертикалі влади, привело до того, що, незважаючи на прийняття численних законів і проектів, спрямованих на поліпшення життя широких верств трудящих, воно з кожним місяцем погіршувалось. Це привело до падіння авторитету Української Центральної Ради і втрати нею влади в Україні.

Використані джерела:

1. *Андрусишин Б. І.* Робітнича політика українських урядів (1917–1920 рр.): автореф. дис. ... доктора іст. наук / Б. І. Андрусишин. – К., 1997. – 44 с.
2. *Андрусишин Б. І.* У пошуках соціальної рівноваги: нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. / Б. І. Андрусишин, Федерація проф. спілок України. – К., 1995. – 191 с.
3. *Верес М.* Утворення державних органів праці та їх правовідносини з професійними спілками в Україні (1917–1920 рр.) [Електронний ресурс] / М. Верес // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – К., 2010. – № 83. – С. 78-81. – Режим доступу : http://papers.univ.kiev.ua/jurydychni_nauky/articles/State_labour_organ_and_law_relations_with_the_professional_organizations_in_Ukraine_1917_1920__17640.pdf
4. *Вишновецька С. В.* Історичні аспекти формування і розвитку науки трудового права / С. В. Вишновецька // Юридична наука та освіта: історія, сучасність, перспективи. Матеріали ІХ історико-правової конференції (м. Рівне, 6-8 червня 2003 р.) / ред. колегія: І. Б. Усенко (голова), І. В. Музика, О. Н. Ярмиш та ін. – К., 2004. – С. 80-86.
5. *Горошочек В. Я.* Трудовая политика Советской власти на Украине после перехода к нэпу / В. Я. Горошочек // Молодь і актуальні проблеми історичної науки: зб. тез V суспільно-політичних читань 29-30 травня 1990 р., м. Київ). – К., 1990. – С. 77-80.
6. *Кульбашна О. А.* Розвиток законодавства України про працю в 1922–2008 рр.: історико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень” / О. А. Кульбашна. – Харків, 2014. – 20 с.
7. *Олійник О. М.* Розвиток трудових відносин і законодавства про працю в Україні (1917–1929 рр.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Олександр Миколайович Олійник. – Х., 2003. – 225 с.
8. *Олійник О. М.* Розвиток трудових відносин і законодавства про працю в Україні (1917–1929 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень” / О. М. Олійник. – Х., 2003. – 19 с.
9. *Ткаченко С. С.* Страйкова боротьба робітничого класу України на етапі буржуазно-демократичних революцій (1905 – лютий 1917 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / С. С. Ткаченко. – Дніпропетровськ, 1997. – 21 с.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2857, оп. 1, спр. 1, арк. 11 зв. – 12.

Добрянская И. В. Формирование и развитие законодательства о труде в Украине во времена Украинской Центральной Рады.

В статье исследуются особенности формирования и развития законодательства о труде в Украине во времена Украинской Центральной Рады. Сделано краткий обзор государственных органов по регулированию трудовых отношений.

Ключевые слова: законодательство о труде, “фабричное” законодательство, Украинская Центральная Рада, М. Грушевский, Народное Министерство труда, работники

Dobrianska I. V. Formation and development of labor legislation in Ukraine in the period of the Ukrainian Central Rada.

The article investigates the features of the formation and development of labor legislation in Ukraine in the period of the Ukrainian Central Rada. Made a brief overview of the state bodies on regulation of labor relations.

Keywords: labor legislation, “factory” legislation, the Ukrainian Central Rada, M.Hrushevsky, People’s Ministry of Labour, workers.

УДК 94:340.141(47+57)

Кушинська Л. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ДАВНЬОРУСЬКЕ ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО ТА ПРОБЛЕМА ПРАВОВОГО СТАТУСУ УДІЛЬНИХ КНЯЗІВСТВ

Статтю присвячено правовому регулюванню публічних правовідносин у Руській державі періоду розквіту державного життя – Х-ХІІ століть. Звертається увага на проблеми престолонаслідування та правової невизначеності легітимізації влади у Русі. Пропонується авторське бачення причин політико-територіальної роздробленості руських земель.

Ключові слова: звичаєве право, легітимізація влади, удільні князівства, Київський великокняжій стіл, звичай старшинства, звичай успадкування, княжі з’їзди.

Правове регулювання публічних відносин Русі є тим феноменом вітчизняної історії держави і права, що не має аналогів у світовій історії. Наразі питання статусу окремих територіальних утворень не втрачає актуальності, тож важливо розуміти особливості їх державно- правового регулювання та специфіку місцевого правопорядку, котра мала вирішальне значення у роздробленості й подальшій фактичній федералізації країни.

Питанням історії давньоруського права присвячували свої дослідження такі вчені, як М. Ю. Брайчевський, В. І. Довженок, Я. Падох, М. Чубатий, В. О. Ключевський, О. О. Малиновський, Р. М. Лашенко, О. П. Толочко, М. Ф. Котляр, В. Д. Баран, І. В. Музика, С. В. Юшков, Л. В. Черепнин, І. Я. Фроянов, О. А. Мельникова, А. А. Горский та інші дослідники. Наразі в процесі деміфологізації вітчизняної історії права окремі її аспекти потребують уточнення і перегляду.

Давньоруське звичаєве право відіграло роль головного джерела протягом трьох століть, до прийняття першої писаної збірки – Руської правди. Формуючись на місцевому ґрунті і не зазнаючи вирішальних іноземних впливів, правовий звичай існував, як право-констатація, тобто, окремі його норми, котрі тривалий період